

Omprövning om igen

– svårigheten att bestämma skadestånd vid personskada

MIA CARLSSON*

1. Inledning

1.1 Frågan – vad omfattar en omprövning?

Efter att ett skadestånd till följd av personskada har slagits fast genom avtal eller dom kan ersättningen under vissa omständigheter omprövas. En rätt till omprövning förutsätter att de förhållanden som låg till grund för ersättningen väsentligen har ändrats. Högsta domstolen har tidigare tagit ställning till *när* en sådan rätt till omprövning finns.¹ Domstolen har i två ytterligare mål tagit ställning till dels vad en sådan omprövning omfattar,² dels när anspråk via omprövning preskriberas.³ I den här artikeln kommer frågan om *vad* omprövningen omfattar (och inte omfattar) att diskuteras. Framställningen tar sikte på ersättning av inkomstförluster.

1.2 Det aktuella målet

1.2.1 Bakgrund och underinstanser

En kvinna skadades i en truckolycka i arbetet. Olyckan godkändes som arbetsskada och hon beviljades en tidsbegränsad arbetsskadelivränta från Försäkringskassan.⁴ Trucken var trafikförsäkrad och kvinnan fick därför även

* Docent i civilrätt vid Stockholms universitet och verksam vid Stockholm Centre for Commercial Law.

¹ Se särskilt NJA 2008 s. 1217 I och II samt vidare Carlsson, Mia, Omprövning av skadeståndslivränta – två avgöranden från Högsta domstolen, JT 2008–09 (*i det följande Carlsson, Omprövning av skadeståndslivränta, JT 2008–09*), s. 779. Se även NJA 1998 s. 807 och NJA 2004 s. 279.

² NJA 2020 s. 159 "Truckolyckan".

³ Mål Ö 5362-19 "Golvläggarens livränta" från den 4 november 2020.

⁴ Arbetsskadereglerna medger en sådan tidsbegränsad ersättning och det är inte ovanligt att ersättningen bestäms på det sättet. Rätten till livränta tas sedan upp till ny prövning med vissa tidsintervall, se vidare not 23.

trafikskadeersättning i form av lyte- och menersättning. Avtalet mellan kvinnan och försäkringsbolaget innebar att bolaget – med hänsyn till att full ersättning lämnades genom arbetsskadelivräntan – inte skulle betala någon trafikskadeersättning för inkomstförlust. Ett antal år efter olyckan bestämdes att kvinnan inte längre hade en rätt till arbetsskadelivränta från Försäkringskassan. Kvinnan begärde då omprövning av rätten till trafikskadeersättning för inkomstförlust.⁵

Inom ramen för omprövningen menade försäkringsbolaget att alla förhållanden som är av sådan karaktär att de påverkar ersättningen ska prövas. Dvs. hela skadestandsfrågan är på nytt öppen för prövning. Försäkringsbolaget bestred därför kvinnans krav dels med hänvisning till att det inte fanns något orsakssamband mellan truckolyckan och arbetsförmågan, dels på grund av att hennes inkomster som oskadad inte skulle ha varit högre än hennes faktiska inkomster hade varit.

Tingsrätten gick på bolagets linje. När kvinnan inte ansågs ha gjort klart mer sannolikt att hennes besvär orsakats av truckolyckan avlogs hennes begäran om ersättning för inkomstförlust. Hovrätten fokuserade i sin sambandsbedömning på den tidsperiod som inkomstkravet avsåg, dvs. med start från det att samordningsförmånen dragits in, men instämde i övrigt med tingsrättens sambandsbedömning.

1.2.2 Högsta domstolens ställningstagande

Rättsfrågan i målet är om en begäran om omprövning kan medföra omprövning av orsakssambandet.⁶ Efter en allmän genomgång av den aktuella lagregeln ställer Högsta domstolen den vidare frågan – *vad kan omprövas?*

Svaret inleds med en redogörelse över skadeståndslagens systematik. Bestämmelserna i 5 kap. skadeståndslagen – där omprövningsregeln är placerad – handlar om hur skadeståndet bestäms, dvs. vad rätten till skadestånd omfattar. Vad som gäller om t.ex. ansvarsgrund, orsakssamband och jämkning regleras i andra kapitel i lagen.⁷ Med referens till tidigare praxis noterar Högsta domstolen att det inte bara är den eller de omständigheter som utlöst en omprövning som ska beaktas vid en omprövning, utan samtliga förhållanden som kan påverka *ersättningens storlek*.⁸

”Det innebär emellertid inte att en redan fastställd rätt till ersättning för en personskada kan bli föremål för en ny prövning inom ramen för en omprövning enligt 5 kap. 5 §

⁵ I målet var omprövningsregeln tillämplig i sin lydelse före 1 januari 2002. Prejudikatet har dock likvärdig betydelse även för den nuvarande lydelsen, se nedan 3.1.

⁶ NJA 2020 s. 159 p. 5.

⁷ NJA 2020 s. 159 p. 11.

⁸ Se NJA 1998 s. 807 ”Pensionssänkningen” och NJA 2004 s. 279 ”Löneförbättringen”.

skadeståndslagen av ersättningens storlek. Ett orsakssamband som har fastställts genom dom eller avtal kan alltså inte omprövas i denna ordning. En motsatt tolkning av bestämmelsen är inte förenlig med lagens systematik och skulle dessutom vara svår att förena med ändamålsskälerna bakom rätten till omprövning.⁹

”Det nu sagda hindrar inte en prövning av om senare inträffade förändringar av t.ex. besvär eller arbetsoförmåga utgör en följd av den ursprungliga personskadan. En sådan omprövning av ersättningen ska ta sin utgångspunkt i det orsakssamband som tidigare har fastställts.”¹⁰

Vad betyder svaret för den praktiska rättstillämpningen? Saken kräver en närmare analys av ersättningsfrågorna och omprövningsinstitutet.¹¹

2. Skadestånd vid personskada

2.1 Svårigheten att beräkna framtida inkomstförluster

Frågor om skadeståndsansvar regleras i 1–4 kap. skadeståndslagen (1972:207). Är förutsättningarna för skadeståndsansvar uppfyllda (*ansvarsrequisiten*) så bestäms ersättning vid personskada därefter enligt 5 kap. 1–4 §§ skadeståndslagen.¹² Ersättning till den skadade kan lämnas för *kostnader, inkomstförluster och vissa ideella skador*, 5 kap. 1 § skadeståndslagen. Om skadan lett till döden beräknas skadeståndet istället enligt 5 kap. 2 § skadeståndslagen. Ersättning lämnas då för begravningskostnader och annan skälig kostnad, förlust av underhåll samt s.k. anhörigersättning till närstående. Reglerna i skadeståndslagen är generellt tillämpliga om inte annat är särskilt föreskrivet eller följer av avtal, 1 kap. 1 § skadeståndslagen. Flera lagar på personskadeområdet hänvisar dessutom explicit till 5 kap. skadeståndslagen, varför regelverket har betydelse för ett stort antal personskador i samhället.¹³

⁹ NJA 2020 s. 159 p. 12.

¹⁰ NJA 2020 s. 159 p. 13.

¹¹ Efter att manus till den här artikeln lämnats har även Håkan Andersson publicerat en artikel om rättsfallet, se Omprövningsregeln förtydligad (I) – precisering av omständigheterna vid omprövning av skadestånd, InfoTorg Juridik, 2021-02-28. Här görs därför endast en inledande hänvisning till den artikeln.

¹² I tillägg finns även vissa regler om bl.a. jämkning av skadestånd i 6 kap. skadeståndslagen.

¹³ Enligt t.ex. 9 § trafikskadelagen (1975:1410) ska 5 kap. i skadeståndslagen tillämpas vid beräkning av trafikskadeersättning. Detsamma gäller, med undantag för en mindre självrisk, enligt 8 § patientskadelagen (1996:799). Arbetskadorna avviker genom att huvudsakligen regleras dels via socialförsäkringens arbetsskaderegler, dels via kollektivavtalsreglerad försäkring (Trygghetsförsäkring vid arbetsskada, TFA och TFA-KL) eller likartat avtal (Avtal om ersättning vid personskada, PSA). Omprövningsreglerna anknuter

Att beräkna skadeståndet vid personskada är en grannliga uppgift, inte minst ifråga om ersättning för framtida inkomstförluster. Processen involverar ofta svårbedömda frågor av medicinsk, ekonomisk och juridisk art. Som Högsta domstolen noterar inrymmer bedömningen regelmässigt vissa osäkerhetsmoment.¹⁴ Ersättningen ska så långt möjligt täcka den faktiska förlusten i det enskilda fallet, *restitution* eller principen om *full ersättning*, varken mer eller mindre.¹⁵

Den inledande ansvarsbedömningen involverar klassiska skadeståndsfrågor om vårdslöshet (ansvarsgrunden) och orsakssamband (ansvarsgränsen) med vidhängande bevisvärdering. Specifikt för personskadorna är att sambandsfrågan är av betydelse för att bestämma såväl ett samband mellan en viss skadeorsak och den initiala personskadan (*ansvarssidan*), som därefter ett samband mellan själva personskadan och olika följd effekter av skadan (*skadesidan*).¹⁶ Förloppet omfattar med andra ord: orsak/orsaker – samband – personskada – samband – skadeföljd/skadeföljder.¹⁷ Sambandsfrågorna får på så sätt betydelse även när ersättningen ska bestämmas. Sambandet är dock av olika valör. På ansvarssidan handlar det om att koppla en eller flera orsaker (skadefaktorerna) till den initiala personskadan. På skadesidan handlar det om att koppla ihop personskadan med olika medicinska,¹⁸ eko-

dock till skadeståndslagen, om än inte helt, se § 23 TFA. Tillämpningen av dessa regelverk följer – i egenskap av ansvarsförsäkringar – i stora delar skadeståndsrätten och såvitt gäller de frågor som här diskuteras finns anledning att anta att försäkringsadministrationen och parterna på arbetsmarknaden följer de utgångspunkter som Högsta domstolen slagit fast. Arbetskadorna utgör f.ö. den största gruppen personskador, det avtalsreglerade skyddet inräknat.

¹⁴ NJA 2020 s. 159 p. 7.

¹⁵ Se prop. 1975:12 s. 19, 52, 99 f., 103 och 149 f., Bengtsson, Bertil, och Strömbäck, Erland, Skadeståndslagen, En kommentar, 6 uppl. (*i det följande Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen*), 5:1.8 och Hellner, Jan och Radetzki, Marcus, Skadeståndsrätt, 10 uppl., 2018 (*i det följande Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt*), s. 343 ff. Genom 1975 års lagstiftning vilar skadeståndsrätten på grundprinciperna att den skadade ska ha full ersättning för sin förlust och att ersättningen ska bestämmas så exakt som möjligt, a. prop. s. 98 f. Se även Andersson, Håkan, Ersättningsproblem i skadeståndsrätten, Skadeståndsrättsliga utvecklingslinjer, Bok III, 2017 (*i det följande Andersson, Ersättningsproblem i skadeståndsrätten*), s. 60 f., 453 f., 502 ff., 509, 529 f., 572 f. och 598 ff. och Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 5:1.1.

¹⁶ Med referens till orsaks- respektive skadekontexten, se Carlsson, Mia, Arbetskada – samspelet mellan skadestånd och andra ersättningsordningar, 2008 (*i det följande Carlsson, Arbetskada*), s. 279 f. Andersson, Håkan, Kausalitetsproblem – kausalitet eller problem? Festskrift till Anders Agell, 1994, s. 29 skiljer på motsvarande vis mellan faktorer som inverkar på orsakssidan och faktorer på följsidan, se vidare a.a. s. 34 f.

¹⁷ På skadesidan blir det som regel fråga om flera olika skadeföljder och då en sambandslinje till var och en av skadeföljderna; initialskadan förgrenar sig med andra ord i olika förluster.

¹⁸ Typiskt sett menersättning, som ges ett ideellt – dvs. icke ekonomiskt – värde.

nomiska¹⁹ och ideella²⁰ följd effekter av skadan, dvs. att bestämma skadans omfattning tillika skadeståndets storlek.²¹ Vilka effekter har personskadorna för den enskilde, hur omfattande och hur varaktiga är effekterna? Till orsaken, sambandet, skadan och skadeverkningarna – de faktiska förhållandena – kopplas i sin tur beviskrav.

Som regel tar det en tid innan skadan har stabiliserats och man kan bedöma effekterna av det som inträffat. Dessutom kan skadeverkningarna med tiden förändras i såväl förvärrande som förbättrande riktning. Inte sällan kan det gå flera år mellan en skadehändelse och tidpunkten för den slutliga skadeståndsberäkningen. Ju längre tid som går desto stabilare kan den skadades situation te sig.²² Det ökar säkerheten i framtidsprognosen samtidigt som sambands- och bevisvärderingen kompliceras av tidsutdräkten. Tidsutdräkten kan även påverka den skadade negativt, i synnerhet om han eller hon är i ekonomiskt behov av skadeståndet. Skadeståndsfrågan bör rimligen inte stå ouppklarad under en alltför lång tid. Vill man avvakta en framtida utveckling av osäkra förhållanden kan den skadade till en början ges en tidsbegränsad ersättning.²³

Den mest väsentliga skadeföljden är som regel inkomstförluster i följd av skadan. Storleken på inkomstförlusten beräknas som skillnaden mellan vad

¹⁹ Typiskt sett inkomstförluster och kostnader. Arbetsförmågan är f.ö. nära knuten till den medicinska skadan och funktionsförmågan.

²⁰ Typiskt sett sveda och värk och olägenheter, som tillika med menersättningen ges ett ideellt värde. Sveda och värk kopplar till den medicinska skadan och vårdbehovet.

²¹ Om sambandsbedömning vid personskada, se särskilt Carlsson, Mia, Skadeståndsrättslig sambandsvärdering – en kursändring, JT 2009–10 (*i det följande Carlsson, Skadeståndsrättslig sambandsvärdering, JT 2009–10*), s. 259 ff. Se vidare om sambandsfrågor Andersson, Håkan, Skyddsändamål och adekvans, 1993, s. 159 ff., 285 ff., 344 ff. och 452 ff., densamme, Gränsproblem i skadeståndsrätten, Skadeståndsrättsliga utvecklingslinjer, Bok II, 2013, bl.a. s. 23 ff. och 109 ff., Carlsson, Arbetskada kap. 7–9, Dufwa, Bill, Flera skadeståndsskyldiga, 1993, kap. 6–7 och 13 och Schultz, Märten, Kausalitet, 2007, bl.a. s. 263 ff., 405 ff. och 447 ff.

²² Genom att avvakta med det slutliga ställningstagandet kan även andra instansers bedömningar vägas in, som t.ex. storleken på de eventuella samordningsförmåner som ska avräknas, se nedan 2.2.

²³ Se bl.a. prop. 1975:12 s. 107 f. och prop. 2000/01:68 s. 38 f. Det finns en ökad risk för s.k. ersättningsneuroser om skadeståndsfrågan hålls öppen längre tid, se bl.a. SOU 1973:51 s. 162, Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 5:1.10, Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt s. 357 och 367 och Kleineman, Jan, och Schönning, Ola, Ökad användning av schabloner i personskaderegleringen – ett förslag, Rapport till Whiplashkommissionen, 2005, s. 5. Om en tidsbegränsad livränta ges under lång tid, inlemmas den skadade dessutom i en falsk trygghet. Det är en sak att efter en lång tid – kanske flera år – justera ersättningen upp eller ned, en annan att komma till en helt ny slutsats med innebörd att skadestånd inte alls ska utges. Jfr det omfattande bruket av tillfälliga arbetsskadelivräntor inom socialförsäkringen. Inte sällan kan en person upprepat under flera år få en tidsbegränsad arbetsskadelivränta från Försäkringskassan. Nya läkare kan efter hand göra andra bedömningar än tidigare och rätten till livränta kan upphöra med motivering att ev. besvär inte längre beror av skadan; för den enskilde kan bedömningen inte sällan vara svår att förstå.

den skadade skulle ha tjänat som oskadad – inkomstunderlaget – och den inkomst som han eller hon borde kunna tjäna trots sin skada – restinkomstförmågan; den s.k. *differensmetoden* i 5 kap. 1 § 2 st. skadeståndslagen.²⁴ Vid bestående inkomstförluster talas i detta sammanhang om *ekonomisk invaliditet*.²⁵

Ersättningsanspråk för bestående inkomstförluster omfattar som regel inte bara framtida förluster, utan även de förluster som inträtt redan före tidpunkten för skaderegleringen. När det gäller inkomstförluster avseende *förfluten tid* har man som regel ett faktiskt underlag att utgå från – en konkret bedömning – vilket underlättar beräkningen, medan *framtida förluster* bygger på en abstrakt bedömning.²⁶ En rad antaganden måste göras dels om hur olika förhållanden i framtiden faktiskt kommer att utvecklas, en reell prognos, dels om hur förhållandena skulle ha varit om skadan inte hade inträffat, en hypotetisk prognos.²⁷ Det ligger i sakens natur att detta inte är någon exakt vetenskap och att prognoserna av olika anledningar kan slå fel.²⁸ Det räcker emellertid att den skadade gör inkomstförlusten *sannolik*.²⁹

I många fall bygger *inkomstunderlaget* på vad den skadade tjänade vid tiden för skadan,³⁰ men omständigheterna i det enskilda fallet kan leda till

²⁴ Se Andersson, Ersättningsproblem i skadeståndsrätten s. 445 ff. och 534 f., Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 5:1.8 och 5:1.10, Carlsson, Arbetskada bl.a. s. 301, 342 ff., 428 ff., 593 ff. och 620 ff. och Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt s. 368 f. Med inkomstförlust likställs *intrång i näringsverksamhet* och med inkomst likställs värdet av *hushållsarbete* i hemmet, 5 kap. 1 § 3 st. skadeståndslagen.

²⁵ Det ekonomiska invaliditetsbegreppet infördes genom 1975 års ändringar i skadeståndslagen och innebär att det är de *försörjningsekonomiska effekterna* av skadan för den skadade som beaktas; tidigare var ersättningen kopplad till den *medicinska invaliditeten*, se prop. 1975:12 bl.a. s. 22 f., 52 ff. och 103 ff. och Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt s. 366 f.

²⁶ Ersättning för inkomstförluster för förfluten tid ska ske med utgångspunkt i den faktiska förlusten, prop. 1975:12 s. 103 f. och 145 ff. Gränsen bör dras så nära tidpunkten för prövningen som möjligt, SOU 1995:33 s. 64. Jfr möjligheten att justera yrkanterna om det går lång tid innan ett mål avgörs, 13 kap. 3 § rättegångsbalken (1942:740). Se även Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 5:1.5, 5:1.8 och 5:1.10 och Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt s. 359 och 363 ff.

²⁷ Jfr prop. 1975:12 s. 103 ff. och 150 ff. Se även Andersson, Ersättningsproblem i skadeståndsrätten s. 507 f.

²⁸ Jfr bl.a. NJA 1998 s. 375 (arbetslöshet efter skadebetingad omskolning till nytt yrke), NJA 2009 s. 104 (trafikskadeersättning vid efterföljande sjukdom) och NJA 2008 s. 1217 I (lönesäkringsmålet) och II (ändring av arbetsförmågan). Se även Andersson, Ersättningsproblem i skadeståndsrätten s. 448 f., Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 5:1.8, Carlsson, Arbetskada s. 592 ff. och 620 ff., Gabrielsson, Trafikskadenämnden – dess verksamhet och några rättsliga problem, JT 1997–98, s. 650 ff., Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt s. 366 ff. och Hemtke, Bo-Gunnar, Ersättning för inkomstförlust enligt lagen om arbetsskadeförsäkring och skadeståndslagen, Regeringsrätten 100 år, 2009, s. 204 f.

²⁹ Se NJA 2007 s. 461 och vidare Andersson, Ersättningsproblem i skadeståndsrätten s. 531 ff.

³⁰ Se prop. 1975:12 s. 150 samt vidare bl.a. NJA 1964 s. 308 och NJA 1985 s. 843.

andra överväganden.³¹ Framtida förhållanden av betydelse för inkomstunderlaget får, enligt motiven, bedömas på grundval av vissa antaganden om den skadades inkomstmöjligheter, för den händelse skadan inte hade inträffat, liksom antaganden om framtidsutvecklingen, konjunkturer etc.³² För att i någon mån motverka osäkerhet av olika slag har lagstiftaren förespråkade att skadeståndersättning för inkomstförluster förses med en säkerhetsmarginal. Förändringar som ryms inom marginalen är inte tänkta att leda till senare omprövning.³³

Restinkomstförmågan hos den skadade bestäms utifrån "sådant arbete som motsvarar hans krafter och färdigheter och som rimligen kan begäras av honom med hänsyn till tidigare utbildning och verksamhet, omskolning eller annan liknande åtgärd samt ålder, bosättningsförhållanden och därmed jämförliga omständigheter", 5 kap. 1 § 2 st. skadeståndslagen. Här är det alltså inte fråga om en strikt ekonomisk bedömning, utan bedömningen involverar *avvägningar av individuell och personlig natur*.³⁴ Regeln tycks bädda för tvistemål. Förvånansvärt nog lyser emellertid såväl tvister som rättspraxis med sin frånvaro; regeln tycks sällan alls väcka intresse. Man kan ana en framtida oroshärd. Vad innebär kravet på full ersättning i det enskilda fallet? Vilka krav kan den skadade ställa på omskolning, arbetsförbättrande rehabilitering etc. för att nå sin fulla restinkomstförmåga och vilka motsvarande krav kan tvärtom ställas på den skadade? När finns en rätt till ersättning kopplad till omskolning och vid vilken ålder inträder istället en rätt till fast livränta? Enligt motiven förutsätts den skadade vara skyldig att underkasta sig rimlig rehabilitering och så långt möjligt bör hänsyn också tas till den skadades egna krav på rehabiliteringsåtgärder.³⁵ Utnyttjar den skadade inte sin fulla restinkomstförmåga får han eller hon själv stå för bristen.³⁶

³¹ Se bl.a. NJA 2007 s. 461 (trafikskadeersättning till en vid skadan arbetslös person). Se vidare Andersson, Ersättningsproblem i skadeståndsrätten s. 531 ff, Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 5:1.8 och 5:1.10 och Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt s. 368.

³² Se prop. 1975:12 s. 104 ff. och 150. Om antaganden avseende framtida konjunkturer etc. i realiteten beaktas i den praktiska skaderegleringen är dock ytterst tveksamt. Jfr även Kleineman, Jan, och Schönning, Ola, Ökad användning av schabloner i personskaderegleringen – ett förslag, Rapport till Whiplashkommissionen, 2005, s. 16 ff., där beträffande de svåra fallen ytterst talas om "kvalificerade gissningar".

³³ Prop. 1975:12 s. 170. Se likaledes Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 5:1.10 och 5:5.6 och Strömbäck, Omprövning av skadestånd för inkomstförlust: Vad är "väsentlig ändring" i 5:5 skadeståndslagen?, NFT 1/2006, s. 26. Jfr NJA 1992 s. 642.

³⁴ Se Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt s. 368. Jfr Carlsson, Arbetsskada s. 557 ff., 578 ff., 587 f., 593 ff., 620 och 630 f., om bl.a. medicinsk-funktionell arbetsoförmåga, personell arbetsoförmåga och ekonomisk arbetsoförmåga.

³⁵ Se vidare prop. 1975:12 s. 155 och Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 5:1.10. Jfr här även kostnadsersättningar av olika slag.

³⁶ Jfr NJA 1992 s. 662.

2.2 Samordning

Innan skadestånd för inkomstförluster bestäms *avräknas*, enligt 5 kap. 3 § skadeståndslagen, viss annan form av ersättning som den skadade får på grund av skadan. Det rör sig i första hand om ersättning från socialförsäkring samt ersättning genom kollektivavtalsreglerade försäkringar eller motsvarande förmåner. Allmänt talas om samordning och de ersättningar som avräknas kallas samordningsförmåner. Samordningsförmånerna är primära och skadeståndet fyller med andra ord upp luckorna i det underliggande skyddet upp till full ersättning.³⁷

Den praktiska innebörden av denna s.k. *nettometod* är att skadeståndets storlek till stor del beror på omfattningen av det underliggande försäkringsskyddet samt att eventuell regress endast omfattar själva skadeståndsbeloppet och inte samordningsförmånerna.³⁸

Till *samordningsförmånerna* hör sjuklön, sjukpenning, sjuk- och aktivitetsersättning, arbetsskadelivränta samt kollektivavtalsreglerad sjukersättning eller motsvarande förmåner.³⁹ Eftersom arbetsskadelivränta kan utges vid trafikolyckor i arbetet liksom vid s.k. färdolycksfall till och från arbetet, är det – som i det aktuella målet ovan – inte ovanligt att arbetsskadeersättning från Försäkringskassan betalas ut samtidigt som skadan dessutom berättigar till kompensation via trafikförsäkring alternativt Trygghetsförsäkring vid arbetsskada, TFA.⁴⁰

³⁷ Se vidare Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt s. 358 och 372 ff.

³⁸ I länder som istället använder s.k. *bruttometod* fastställs skadeståndet till den totala summan och därefter räknas annan ersättning av. Det innebär att ev. regress är möjlig även beträffande ersättning som utges genom socialförsäkring eller motsvarande försäkring. För svenskt vidkommande har metodvalet betydelse för om kostnaderna ska belasta skattekollektivet, genom arbetsgivaravgifter, eller kanaliseras till den privata försäkringsmarknaden. Se vidare Carlsson, Arbetsskada s. 124 ff. samt densamma, Omprövning av skadeståndslivränta, JT 2008–09, s. 781 f.

³⁹ Socialförsäkringsreglerna var tidigare uppdelade i skilda lagar, men är numera samlade i socialförsäkringsbalken (2010:110). Det försäkringsskydd som arbetsmarknadens parter styr över är uppdelat på tre centrala avtalsområden; privat sektor, sektor för kommun och region m.fl. samt statlig sektor, se not 13 ovan.

⁴⁰ Se vidare Carlsson, Arbetsskada s. 124 ff. I sammanhanget kan skiljas mellan sådan *vertikal samordning* av underliggande ersättning som uttryckligen regleras i 5 kap. 3 § SkL och *horisontell samordning*, som bygger på att den skadade inte kan få mer än full skadeståndersättning; det är med andra ord inte möjligt att få dubbla skadestånd om detta leder till överkompensation, se NJA 2012 s. 685.

3. Grunderna för omprövning av skadeståndet

3.1 Omprövningsregeln

Om en *väsentlig ändring* inträder efter att skadestånd för personskada har bestämts genom dom eller avtal kan ersättningen så som framgått omprövas enligt 5 kap. 5 § skadeståndslagen.

Omprövningsrätten infördes vid övergången till ett ekonomiskt invaliditetsgrepp, eftersom svårigheten att bestämma framtida skadestånd ansågs kräva en möjlighet till omprövning.⁴¹ Ursprungligen gällde omprövningsrätten endast ersättning för inkomstförlust och förlust av underhåll, men omfattar nu alla ersättningsposter vid personskada enligt 5 kap. skadeståndslagen. Omprövningsmöjligheten har dock fortsatt sin definitiva största betydelse för ersättning av inkomstförluster, men är inte oväsentlig för de fall när den medicinska invaliditeten ändras (se 5 kap. 1 § skadeståndslagen). Har personskadan lett till döden finns det av naturliga skäl sällan anledning att ompröva skadeståndet på grund av senare inträffade förändringar. Någon gång kan det dock uppstå behov av att ompröva t.ex. den livränta som utges till efterlevande för förlust av underhåll (se 5 kap. 2 § skadeståndslagen).⁴²

Lagregeln har sedan 2002 följande lydelse:⁴³

”Sedan frågan om ersättning enligt 1 eller 2 § har avgjorts slutligt genom avtal eller dom, kan ersättningsfrågan omprövas, om förhållanden som enligt detta kapitel låg till grund för ersättningen har ändrats väsentligt. Ersättning som har fastställts i form av engångsbelopp kan dock inte sänkas.

Om ändring i skadeståndslivränta med anledning av förändringar i penningvärdet finns särskilda bestämmelser.”

Väsentlighetskravet innebär att inte varje minsta förändring leder till omprövning. Högsta domstolen har i tidigare praxis tolkat *väsentlighetskriteriet* så att en skillnad om tio procent ska ha inträtt, åtminstone vad gäller det ekonomiska utfallet mellan utgivet skadeståndsbelopp och det vid tiden för omprövningen beräknade inkomstunderlaget, dvs. skillnaden mellan full ersättning och utgivet skadestånd.⁴⁴ Väsentlighetskriteriet är inte i sig av vidare intresse i detta sammanhang. Att omprövningen i följd av rättspraxis även omfattar löneutvecklingen i samhället (standardsäkring)

⁴¹ Se prop. 1975:12 s. 108, 116 och 207.

⁴² Jfr prop. 1975:12 s. 122 f. och 171.

⁴³ Bestämmelsen har i de avseenden som var aktuella i målet (Truckolyckan) samma innebörd som den tidigare lydelsen (och som tillämpades i målet), se prop. 2000/01:68 s. 38 f. och 72 och NJA 2020 s. 159 p. 8.

⁴⁴ Se särskilt NJA 2008 s. 1217 I och II samt om väsentlighetskriteriet Andersson, Ersättningsproblem i skadeståndsrätten s. 517 ff. och Carlsson, Omprövning av skadeståndslivränta, JT 2008–09, s. 786 ff. och 793 ff.

har dock förändrat rättsläget så att omprövning numera aktualiseras i ett stort antal fall – i varje fall om livränta löper över en viss längre tidsperiod.⁴⁵ Omprövningsinstitutet har på så sätt ökat i betydelse för den praktiska rättstillämpningen.

En förutsättning för omprövning är att ändringen inte har förutsetts eller kunnat förutses vid den första prövningen. Att prognosen allmänt sett varit osäker utesluter inte omprövning.⁴⁶ Det är en sak att viss typ av förändring kan förutses, en annan sak att omfattningen av förändringen är vanskelig eller näst intill omöjlig att förutse.⁴⁷

3.2 Syftet med omprövningsregeln

Inom processrätten gäller att ett avgörande sedan det vunnit laga kraft inte kan ändras. När *rättskraft* inträtt kan saken alltså inte tas upp på nytt i en senare process (*res judicata*). Det finns ett starkt intresse av att den sak som prövas blir slutligt avgjord i ett sammanhang. I följd av rättskraften kan parterna också inrätta sig efter den situation som följer av domslutet. På motsvarande sätt går det inte att riva upp ett avtal om förhållandena senare ändrar sig.⁴⁸ Avtal ska som bekant hållas (*pacta sunt servanda*).⁴⁹

Som ett grundläggande skäl för en rätt till omprövning gäller att skadeståndet ska bestämmas så att den skadade så långt möjligt blir kompenserad för de följder som han eller hon drabbas av på grund av skadan (*restitutionsprincipen*). Enligt motiven talar starka skäl för en möjlighet till omprövning när utvecklingen gått i en helt annan riktning än man antog när skadan bestämdes.⁵⁰ Här får även de sociala behov och allmänna *trygghetsaspekter* som förknippas med personskadeersättning betydelse. Den osäkerhet som följer av framtidsprognoserna inom ramen för bestämmande av skadestånd för framtida inkomstförlust kan i förlängningen leda till *obilliga resultat*. Principen om domars rättskraft kan därför, enligt motiven, inte åberopas

⁴⁵ Se NJA 2004 s. 279 och NJA 2008 s. 1217 I samt Andersson, Ersättningsproblem i skadeståndsrätten, s. 523 ff. och 529 f., Carlsson, Omprövning av skadeståndslivränta, JT 2008–09, s. 799 ff. och Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt s. 388 f.

⁴⁶ Prop. 1975:12 s. 170 och SOU 1973:51 s. 313. Jfr NJA 2009 N 54 och Andersson, Ersättningsproblem i skadeståndsrätten s. 527 ff.

⁴⁷ Carlsson, Omprövning av skadeståndslivränta, JT 2008–09, s. 791 f. I följd av praxis har frågan om förutsebarhet till stor del fått vika för principen om full ersättning.

⁴⁸ Undantagsvis skulle man kunna tänka sig en jämkning enligt 36 § avtalslagen; men då med stöd av senare inträffade förhållanden.

⁴⁹ I viss utsträckning finns det såväl i en rättsprocess som i ett avtal möjlighet att göra enskilda förbehåll om framtida ersättningskrav.

⁵⁰ Prop. 2000/01:68 s. 38.

med någon större styrka.⁵¹ Detsamma gäller för bundenheten till avtal om personskadeersättning.

Möjligheten till omprövning ska framför allt nyttjas för att korrigera en livränta som blivit för låg. En omprövning kan dock ske även i sänkande riktning, men bara i mera *sällsynta undantagsfall*.⁵² Som typfall nämns en skadad, som tillerkänts en hög livränta därför att han eller hon bedömts som helt arbetsoförmögen, men senare visar sig kunna förvärvsarbeta i betydande omfattning.⁵³

Omprövningsregeln infördes som en *säkerhetsventil* för de undantagsfall där förändringar lett till att skadeståndet inte längre motsvarade full ersättning.⁵⁴ Utredningskommittén underströk att stadgandets restriktiva karaktär i fråga om såväl höjning som sänkning av en livränta markeras ytterligare av att det ska vara uppenbart att en ändring av kvalificerat slag har inträtt.⁵⁵ Omprövning av kostnader och ideell skada i form av livränta kan ske om den skadades hälsotillstånd blivit betydligt bättre än man antog när skadeståndet bestämdes. Syftet med bestämmelsen är dock i första hand att korrigera ett skadestånd som mot bakgrund av ändrade förhållanden blivit alldeles för lågt.⁵⁶

För den skadade innebär det onekligen en stor otrygghet om försörjningssituationen, efter en lång tids inrättande, avsevärt förändras via en omprövningsprocess. Den som varit borta från arbetslivet en längre tid – kanske många år – är som regel mindre attraktiv på arbetsmarknaden. Skadeperioden får på så sätt praktisk betydelse för möjligheterna att skaffa inkomst; till följd av utpräglad åldersdiskriminering i samhället ökar problemet i takt med stigande ålder. Ju längre tid som går från fastställande av att ett skadestånd, desto större trygghetsvärn.⁵⁷

⁵¹ Prop. 1975:12 s. 118 och 171.

⁵² Prop. 1975:12 s. 118 och 171 med referens i NJA 2020 s. 159 p. 9. Enligt motiven – vilka även Högsta domstolen citerar – bör en sänkning av livräntan i princip bara ske i sådana situationer där det framstår som stötande att livränta utges med oförändrat belopp. Se även Nordenson, Ulf K, Några frågor om preskription på trafikskadelagens område, Vänbok till Erland Strömbäck, 1996, s. 220, som hänvisar till att det rör sig om dels framtida förluster som naturligt är osäkra, dels personskador och av sociala skäl tillhandahålls därför – i varje fall när det gäller förändringar till den skadades nackdel – ett enklare, billigare och snabbare sätt än resningsinstitutet respektive ogiltighet eller jämkning av avtal för rättelse.

⁵³ Se prop. 1975:12 s. 171 samt NJA 2020 s. 159 p. 9. Se även SOU 1973:51 s. 163 f., 313 och 315. Beträffande *engångsbelopp* bör en omprövning endast ske i höjande riktning, så att den skadade inte löper risk att behöva betala tillbaka ett redan uppburet belopp, a. prop. s. 119 och 171.

⁵⁴ Se vidare prop. 1975:12 s. 55, 116 ff. och 216, SOU 1973:51 s. 163 f. och prop. 2000/01:68 s. 72.

⁵⁵ SOU 1973:51 s. 315.

⁵⁶ Prop. 2000/01:68 s. 73.

⁵⁷ Carlsson, Skadeståndsrättslig sambandsvärdering, JT 2009–10, s. 271.

Det finns onekligen en viss motsättning i en reglering där alla förändringar kan beaktas inom ramen för en omprövning – både i höjande och sänkande riktning – samtidigt som omprövning främst ska ske för att höja ett skadestånd som med tiden kommit att bli för lågt. Den slutsats man kan dra är att omständigheter till stöd för en sänkning av livräntan bör vara särskilt påtagliga. Även bevisreglerna har betydelse. Vem har bevisbördan för vad och vilket beviskrav gäller? Som alltid får man skilja mellan *fakta-bedomning* och *rättslig värdering*. I slutändan är det möjligt att väga in de trygghetsaspekter som är förknippade med personskaderätten för att värdera inverkan av en förändring utifrån motiven.

Man kommer emellertid långt med en systematisk behandling av ersättningsfrågorna i linje med de utgångspunkter som Högsta domstolen dragit upp. Syftet med omprövningsrätten är inte att hålla hela skadestandsfrågan öppen för all framtid – med den osäkerhet och otrygghet som det skulle innebära. En sådan tolkning är dessutom svår att förena med språkliga och processuella aspekter av omprövningsregeln.⁵⁸ Syftet är att korrigera skadeståndet utifrån förändringar av kvalificerat slag. För parterna, och inte minst den skadade, är det av yttersta vikt att förutsättningarna för en omprövning är klara och att resultatet av en begäran om omprövning till stor del kan förutses. I annat fall förlorar omprövningsrätten sin åsyftade betydelse.

3.3 Framtida förändringsfaktorer – presumtiva omprövningsorsaker

3.3.1 Senare inträdd förändring

Kravet på ändring, och en väsentlig sådan, är en förutsättning för att omprövning alls ska aktualiseras, men vad händer när den tröskeln väl är passerad?

Omprövningsregeln tar sin utgångspunkt i de förhållanden som var vid tiden då skadeståndet bestämdes.⁵⁹ Det krävs att förhållandena *därefter* har ändrats. Man måste alltså skilja mellan det faktum att tidigare förhållanden kan ha varit svårbedömda och osäkra, men fortsatt består som de en gång var och att vissa sakförhållanden senare har ändrats och därmed en något annan situation är för handen. Den ursprungliga situationen är redan prövad och ska inte prövas på nytt. Tvärtom, precis som Högsta domstolen anger ska omprövningen utgå från det orsakssamband som har fastställts.⁶⁰ Det

⁵⁸ Se nedan 3.3.1.

⁵⁹ Jfr även NJA 1998 s. 807; väsentlighetsbedömningen sker med hänsyn till samtliga *ändringar* som inträffat sedan livräntan bestämdes.

⁶⁰ NJA 2020 s. 159 p. 13. Jfr Högsta domstolens uttalanden i NJA 1998 s. 807 och NJA 2004 s. 279: "Även om en omprövning ska ske är det inte givet att denna leder till

kan också formuleras så att *rättskraft* fortsatt gäller ifråga om redan tidigare bedömda oförändrade förhållanden. Motsvarande gäller när saken bestäms genom ett avtal.

Konkret betyder det att omständigheter som rör den vårdslöshets- och sambandsbedömning som legat till grund för den initiala personskadan (ansvarssidan) inte omfattas av omprövningsregeln, även om bedömningarna kan ha varit osäkra. De sakförhållanden som lett fram till personskadan hör till historien och historien är vad den är; den förändras inte. Detta framgår även av Högsta domstolens bedömning av det konkreta fallet. Den skadades "begäran om omprövning av ersättningen för inkomstförlust ska inte medföra någon ny prövning av om det förelegat ett orsakssamband mellan truckolyckan och personskadan."⁶¹

Omprövningsfaktorerna hör istället till skadesidan, dvs. till de förhållanden som påverkar ersättningens bestämmande när väl en ansvarsgrundande personskada konstaterats. Inte heller sådana skadebetingade omständigheter, som hänför sig till tiden *innan* den tidigare skaderegleringen leder till omprövning; även dessa är historia.⁶² Det betyder att förhållandena inte ånyo ska bevisas eller i övrigt omvärderas.⁶³ Kort sagt, det är *framtidsprogno- serna* som kan visa sig felaktiga och som därför kan leda till omprövning.⁶⁴ Tidpunkten för skaderegleringen – förhållandena vid ersättningens bestäm-

någon förändring av livräntan eftersom omprövning sker med beaktande inte bara av den omständigheten som utlöst omprövningen utan av samtliga förhållanden av beskaffenhet att böra påverka livräntans storlek." Genom att betona att omprövningen handlar om *skadeståndets storlek*, dvs. skadesidan, inskränker domstolen tolkningsutrymmet av de tidigare – något oklara – praxisuttalandena. Det är även möjligt att koppla praxisuttalandet till ändringsfaktorerna, som rör just skadesidan, se NJA 1998 s. 807 (s. 813).

⁶¹ NJA 2020 s. 159 p. 14. Undantag kan möjligen vara om den skadade på ett otillbörligt sätt, närmast i form av bedrägeri, ljugit om förhållanden av betydelse och detta senare framkommer. Saken kan dock behandlas som ett ersättningsanspråk på grund av brottslig handling. Det betyder inte att den skadade är skyldig att ta upp alla tänkbara faktorer inom ramen för en skadeståndprocess.

⁶² Jfr skillnaden mellan ersättning av inkomstförluster för *förfluten tid* och *framtida inkomstförluster*. Även förhållanden som kunnat beaktas men som inte föranlett hänsyn vid den första prövningen bör uteslutas som underlag för omprövning – om de inte senare väsentligen förändrats, se SOU 1995:33 s. 159 och prop. 2000/01:68 s. 73. Det följer även av principen om rättskraftiga avgöranden. Jfr dock det faktum att omfattningen av vissa framtida förhållanden inte kan förutses.

⁶³ Omfattade omprövningen förhållanden som redan en gång prövats och därefter inte ändrats skulle det dessutom riskera att göra omprövningsprocessen onödigt kostsam. Kanske skulle t.ex. nya medicinska utlåtanden behöva inhämtas om samma förhållanden som låg till grund för den första prövningen.

⁶⁴ Se även SOU 1995:33 s. 157 f. och Nordenson, Ulf K, Några frågor om preskription på trafikskadelagens område, Vänbok till Erland Strömbäck, 1996, s. 220.

mande – markerar på så sätt en brytpunkt mellan rättskraft och möjlig omprövning.⁶⁵

Vad är det då för ändringar som kan inträffa?

När det gäller beräkning av inkomstförluster rör förändringarna antingen inkomstunderlaget (*arbetslivsrelaterade faktorer*) eller restinkomstförmågan (*individrelaterade faktorer*). I tillägg kan förändringar i samordningsförmånerna göra att avräkningen inte faller ut på det sätt som man utgick ifrån vid skaderegleringen, varvid skadeståndsbeloppet inte längre motsvarar principen om full ersättning. Omställningar beträffande samordningsförmånerna hänger som regel samman med förändringar av den skadades arbetsförmåga (en individrelaterad faktor), men kan även bero av växlingar i socialförsäkringsreglerna till följd av politiska beslut (*regeländringar i samordningsförmånerna*).⁶⁶ Nedan behandlas dessa tre presumtiva förändringsområden.⁶⁷

Ett annat slag av förändring följer av den allmänna penningvärdeförsämringen i samhället (*inflationsfaktorn*). Ett löpande skadestånd till täckande av inkomstförluster blir med tiden allt mindre värt. Inflationen kompenseras dock genom värdesäkring av utgående skadeståndslivräntor. Värdesäkring innebär att livräntan ändras i förhållande till det årliga prisbasbeloppet.⁶⁸ På så sätt bidrar inflationen inte till omprövningsbehov.

3.3.2 Arbetslivsrelaterade faktorer

Inkomstunderlaget bygger på olika arbets- eller arbetslivsrelaterade faktorer, dels knutna till den skadades eget arbete, dels knutna till arbetsmarknaden och konjunkturläget generellt.

Den numera kanske vanligaste ändringsfaktorn följer av *löneutvecklingen* i samhället. Det är allmänt känt att lönerna över tid stiger. Löneutvecklingen har under lång tid varit betydligt högre än prisutvecklingen (inflationen). Detta är ett utslag av välfärdsökningen; genom att lönerna stiger mer än priserna får vi mer pengar kvar i plånboken. *Värdesäkringsreglerna* omfattar penningvärdeförändringen men inte lönestegringen och på så sätt får den som har en skadeståndslivränta, istället för lön, inte del av den allmänna välfärdsökningen. Det innebär också att det inkomstunderlag som en gång

⁶⁵ Hur den skadade i processen valt att i detalj skilja mellan ersättning för förluten tid och ersättning för framtid kan marginellt inverka på åtskillnaden.

⁶⁶ Att sådana faktorer kan beaktas vid omprövningen ligger i linje med restitutionsprincipen och framgår uttryckligen av NJA 1998 s. 807.

⁶⁷ Se om presumtiva ändringsfaktorer även Carlsson, Omprövning av skadeståndslivränta, JT 2008–09, s. 786 ff. samt om tidsvariabler och temporala omständigheter vid personskada, Andersson, Ersättningsproblem i skadeståndsrätten s. 454 ff., se även s. 510 f. och 519 f.

⁶⁸ Se 1 § lagen (1973:213) om ändring av skadeståndslivräntor.

fastställdes med tiden inte kommer att motsvara det reella inkomstunderlaget (om den framtida lönestegringen inte redan då beaktades). Om livränta utges över en längre tidsperiod kommer den skadade att förr eller senare ha rätt till omprövning. En sådan rätt inträder när skillnaden mellan det reella inkomstunderlaget och den utgående ersättningen uppgår till tio procent och därmed uppfyller väsentlighetskriteriet.⁶⁹

Normal löneutveckling i ett yrke förekommer årligen. Genom att inom vissa ramar beakta stigande löneutveckling redan vid bestämmande av den ursprungliga ersättningen motverkar man i viss utsträckning behovet av senare omprövning.⁷⁰ Ändras värdesäkringsreglerna så att även den allmänna löneutvecklingen räknas in skulle omprövning av sådan anledning till stor del inte behövas; omprövningsinstitutet skulle återfå sin prägel av säkerhetsventil för ett begränsat antal skadefall. Det är upp till lagstiftaren att värdera den saken.⁷¹

Beräkningen av inkomstunderlaget utgår som regel från den yrkeskategori som den skadade tillhört, men kan även påverkas av utvecklingen i den skadades egna eller tidigare yrke mer specifikt (individuell löneutveckling).⁷² Kan den skadade visa att han eller hon skulle varit del av en sådan individuellt baserad löneutveckling kan denna läggas till grund för omprövning. Restitution innebär som bekant att en individualiserad bedömning görs, så långt det är möjligt med beaktande av beviskravet.⁷³ Till arbetsrelaterade faktorer kan även föras personliga befordrings- och karriärmöjligheter av specifikt slag.⁷⁴ Det är emellertid svårt att uttala sig om sådana hypotetiska framtidsutsikter. Uppskattningen av det framtida inkomstunderlaget blir i ett längre tidsperspektiv osäker.⁷⁵

⁶⁹ Det var tidigare oklart om den allmänna löneutvecklingen i samhället var en sådan faktor som omfattades av omprövningsreglerna, men genom NJA 2008 s. 1217 I har Högsta domstolen klargjort att så är fallet. Se även NJA 2004 s. 279. Motiven till lagen gick i motsatt riktning. Det kan emellertid noteras att när lagstiftningen på 1970-talet togs fram, var lönetakten och inflationstakten i stort sett likvärdiga; den ena åt upp den andra. Se vidare Andersson, Ersättningsproblem i skadeståndsrätten s. 522 f. och 530 och Carlsson, Omprövning av skadeståndslivränta, JT 2008–09, s. 779 ff.

⁷⁰ Strömbäck, Erland, NFT 1/2006, s. 26 och 29. Se likaledes Svendenius, Marie, Omprövning av ersättning för inkomstförlust enligt 5:5 SkL, NFT 2/2007, s. 196.

⁷¹ Se Andersson, Ersättningsproblem i skadeståndsrätten, s. 524 f. och 529 f. och Carlsson, Omprövning av skadeståndslivränta, JT 2008–09, s. 799 ff. En sådan ordning skulle också innebära att samtliga skadade fick del av den allmänna välfärdsökningen, inte bara de som känner till möjligheten till omprövning enligt skadeståndslagen.

⁷² Lönenivån i den skadades tidigare arbete kan utvecklas på ett sätt som avviker från den generella normen.

⁷³ För inkomstförlust gäller så som nämnts ett beviskrav om sannolikt, se NJA 2007 s. 461.

⁷⁴ Se exempelvis Trafikskadenämndens cirkulärreferat 3-1999.

⁷⁵ "När längre tid har gått kan det vara omöjligt att nå visshet om att en skadelidande, om försäkringsfallet inte inträffat, skulle ha haft en viss inkomst", NJA 1998 s. 375.

Gäller omprövningen endast rent ekonomiska kalkyler, som t.ex. en omräkning av inkomstunderlaget utifrån löneutvecklingen, är sambandsfrågorna över huvud taget inte av intresse för omprövningsfrågan. Det är bara de förhållanden som ändrats som ska läggas till grund för omprövning.

3.3.3 Individrelaterade faktorer

Individrelaterade faktorer är sådana som hör till den skadades egen person eller personliga förhållanden.

Hit räknas inte minst omställningar i arbetsförmågan (*restinkomstförmågan*) som följd av medicinska funktionsförändringar hos den skadade.⁷⁶ Personskadan och dess fysiska eller psykiska begränsningar kan med tiden ha förvärrats med följd att den skadade inte kan arbeta i samma utsträckning som tidigare. Den skadade kan omvänt ha fått framgångsrik behandling så att skadeverkningarna minskat, kanske genom en lyckad operation, nya behandlingsmetoder inom medicinsk vård eller framgångsrik rehabilitering. Kanske har nya och oväntade försörjningsmöjligheter uppkommit.

Om den skadade fortsatt är i arbete – helt eller delvis – kan arbetsuppgifterna efter hand komma att ändras på ett sätt som får försörjningsekonomiska konsekvenser. Kanske orkar den skadade i längden inte med den extra anspänning som krävs för att han eller hon ska klara sitt arbete. Likaledes kan den skadade oförutsett ställas utan arbete; i samtliga fall måste bedömas om situationen beror på faktorer som kan härledas till den aktuella skadan.⁷⁷ Väsentlighetskravet bör dock tolkas så att det inte öppnar för upprepede mindre krav.⁷⁸

Individrelaterade förändringar är svårhanterade, dels sett till återkommande *bevisproblem*, dels sett till *motiven för omprövningsregeln*, i varje fall såvitt gäller omprövning till den skadades nackdel. Det är ofta svårt att med

⁷⁶ Arbetsförmågan bygger på relationen mellan *funktionsnedsättningen* och *arbetskravet* i regelverket. Arbetsförmåga är på så sätt ett *relativt begrepp* som kan härröra från flera olika faktorer. Inom skadeståndsrätten ska vissa *personliga förhållanden* beaktas i tillägg till funktionsnedsättningen; jfr restinkomstförmågan enligt 5 kap. 1 § 2 st. skadeståndslagen. Jfr vidare Vahlne Westerhäll, Lotta (red.), Arbets(o)förmåga – ur ett mångdisciplinärt perspektiv, 2008, särskilt densamma, Det sjukförsäkringsrättsliga arbetsoförmågebegreppet i lagstiftning och rättstillämpning s. 233 ff. Se även Carlsson, Arbets-skada bl.a. s. 558 f., 564, 578 f. och 630.

⁷⁷ Se prop. 1975:12 s. 104, 153 och 171, SOU 1973:51 s. 314 f. och Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 5:1.10 och 5:5.6. I NJA 1998 s. 375 hade den skadade på grund av skadan omskolat sig och fått nytt arbete. Till följd av konjunkturläget blev han därefter uppsagd enligt principen sist in först ut; arbetslösheten bedömdes ha samband med skadan.

⁷⁸ Har skadan lett till en otrygg arbetssituation och svårighet att alls få förankring på arbetsmarknaden – på ett sätt som inte förutsågs vid skadeståndets bestämmande, kan det undantagsvis motivera en omprövning av inkomstsituationen i sin helhet.

säkerhet uttala sig om i vilken utsträckning en hälsoförändring skett och på vilket sätt den i så fall påverkar arbetsförmågan.⁷⁹ Allmänt kan sägas att mänskliga funktioner – kroppsliga eller mentala – är komplicerade. Ju längre tid som går, desto svårare är det att bedöma vilka orsaker som är kopplade till vilka effekter; vilka är de samlade orsakerna bakom en depression, bakom hjärtsvikt etc.? Det är svårt, eller näst intill omöjligt, att över längre tid uttröna hur den skadades livsbetingelser och personliga förhållanden skulle ha utvecklats som oskadad – den hypotetiska situationen blir vag.⁸⁰

Möjligheten till omprövning ska som framgått främst nyttjas för att korrigera en livränta som blivit för låg.⁸¹ Enligt motiven bör en sänkning av livräntan i princip bara ske i sådana situationer där det framstår som stötande att livränta utges med oförändrat belopp.⁸² Bevisreglerna spelar i det här sammanhanget stor roll. Genom bevisbördans placering bestäms vem som får *bära risken* för att osäkerhet föreligger kring de faktiska förhållandena.⁸³ Beviskravet är i sin tur ett uttryck för *hur stor osäkerhet* som trots allt kan accepteras. I ett skadeståndsmål har käranden som bekant *bevisbördan* för att skadeståndsrekvisiten är uppfyllda. Är beviskravet uppfyllt åligger det som regel motparten att motbevisa förhållandena. Inom civilprocessen gäller även som allmän princip att den som vill åberopa något till sin fördel har bevisbördan för påståendet.⁸⁴ I försäkringsrätten är det som utgångspunkt försäkringstagarens uppgift att visa att ett försäkringsfall är för handen, medan försäkringsbolaget har bevisbördan för att ett undantag gäller,⁸⁵ en situation som påminner om en omprövning till den skadades nackdel.

En omprövning av ersättningen ska, enligt Högsta domstolen, ta sin utgångspunkt i det orsakssamband som tidigare har fastställts.⁸⁶ Någon bevisning om det ursprungliga orsakssambandet behöver därför inte föras; det sambandet är utgångspunkt – jfr tillika rättskraften.

⁷⁹ Det kan noteras att en *senare inträdd sjukdom* eller annan kausal händelse inte påverkar rätten till skadeståndersättning så länge den ursprungliga skadan består, se NJA 2009 s. 104; här får med andra ord differensprincipen vika. Se vidare Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 5:1.4 och Carlsson, Skadeståndsrättslig sambandsvärdering, JT 2009–10, s. 259 ff.

⁸⁰ Carlsson, Skadeståndsrättslig sambandsvärdering, JT 2009–10, s. 267.

⁸¹ Prop. 1975:12 s. 118 och 171 med referens i NJA 2020 s. 159 p. 9.

⁸² Som typfall nämns en skadad, som tillerkänts en hög livränta därför att han eller hon bedömts som helt arbetsoförmögen, men senare visar sig kunna förvärvsarbeta i betydande omfattning. Se prop. 1975:12 s. 171 samt NJA 2020 s. 159 p. 9. Se även SOU 1973:51 s. 163 f., 313 och 315.

⁸³ Se bl.a. Heuman, Lars, Bevisbörda och beviskrav i tvistemål, 2005, s. 16 f.

⁸⁴ Se Bengtsson, Bertil, Försäkringsavtalsrätt, 4 uppl., 2019, s. 79 f., Carlsson, Arbetskada s. 426 ff. och Heuman, Lars, Bevisbörda och beviskrav i tvistemål, 2005, s. 42, 94 ff., 117 ff., 335 f. och 487 f.

⁸⁵ Jfr bl.a. Bengtsson, Bertil, Försäkringsavtalsrätt, 4 uppl., 2019, s. 76 f. och 79 f. och Carlsson, Arbetskada s. 430 ff.

⁸⁶ NJA 2020 s. 159 p. 13.

Om den skadade vill ompröva med motivering att vissa ändrade förhållanden leder till ett högre skadestånd, åligger det honom eller henne att visa på sådana ändrade förhållanden; kanske har inkomstförmågan minskat genom att personskadan förvärrats. Om motparten omvänt påstår att skadeståndet ska sänkas till följd av ökad inkomstförmåga genom att personskadan förbättrats, åligger det motparten att visa på sådana omständigheter. Eftersom skadan tidigare bedömts som bestående bör det i en omprövningssituation finnas mycket klara och tydliga belägg för att skadan senare läkt (helt eller delvis) och att detta innebär att inkomstförmågan väsentligen har förbättrats. Det man vill ompröva är *kvalificerade ändringar*; det man vill undvika är en andra prövning av i princip samma sak som innan.⁸⁷ Naturligtvis är det i bevishänseende också skillnad mellan att den skadade faktiskt har börjat arbeta i större omfattning och ett påstående om att den skadade borde kunna arbeta i större omfattning. Som ovan framhållits torde även tidsfaktorn ha rättslig relevans; har den skadade sedan lång tid inrättat sig i situationen?

De ändrade förhållandena ska höra ihop med den ursprungliga skadan. För att rätten till skadestånd inte ska bli illusorisk har man i rättspraxis gått den skadade till mötes och infört en bevislättning i händelse av svårbedömda orsakssamband; det räcker att den skadade gör ett samband *klart mer sannolikt*.⁸⁸ Samma intresse gör sig inte gällande i fall där motpartssidan menar att ett utgående skadestånd ska sänkas. Bevislättningsregeln bör med andra ord inte ha tillämpning i motsatt syfte eftersom det blir kontraproduktivt.⁸⁹

För inkomstförlust (skadans försörjningsekonomiska omfattning) gäller med stöd av rättspraxis ett beviskrav om *sannolikt*.⁹⁰ Beviskravet får antas gälla alla fakta till grund för bestämmande av inkomstförlusten. Det är som sagt svårt att tänka sig att ett sådant lägre beviskrav kan användas i motsatt riktning, dvs. för att undandra en sedan tidigare bestämd ersättning. Beviskravet används ju då som ett skärpt krav, istället för ett lindrat krav i förhållande till den skadade.

⁸⁷ Att nya läkare gör andra bedömningar än de som gjordes vid den första prövningen, innebär inte några nya sakomständigheter; det är endast ny bevisvärdering i en redan prövad fråga. Se tillika Strömbäck, Erland, rättsutlåtande i "Truckolyckan".

⁸⁸ Se bl.a. NJA 1977 s. 176, NJA 1981 s. 622 och NJA 2001 s. 657. Klart mer sannolikt är egentligen uttryck för en relation, dvs. en jämförelse med en annan faktor. En faktor måste också vara sannolik i sig, men den saken ska inte vidare diskuteras här; se dock särskilt tillägg av justitierådet Edvard Nilsson i NJA 1991 s. 481.

⁸⁹ Det gäller särskilt när skadan täcks av försäkring. Sambandsfrågan har dock som regel större betydelse när det gäller utökade krav på ersättning jämfört med påståenden om förbättrad hälsostatus.

⁹⁰ Se NJA 2007 s. 461. Högsta domstolen motiverade det sänkta beviskravet med de betydande svårigheter som låg i att bevisa vad som skulle hänt om skadan inte inträffat. Om full bevisning om skadan inte alls eller endast med svårighet kan föras, kan domstolen dessutom *uppskatta skadan* till skäligt belopp, 35 kap. 5 § rättegångsbalken. Se vidare Carlsson, Arbetskada s. 458 ff.

Den skadades fysiska och mentala status (de medicinska besvären) är ett viktigt underlag för att bestämma vilken restinkomstförmåga den skadade har.⁹¹ Vid menersättning är detta själva skadeeffekten, som omvandlas till ett tabellvärde.⁹² När det kommer till inkomstförluster kan det förvisso diskuteras om nya medicinska förhållanden och ändrad funktionsförmåga ska föras till bedömningen av skadeföljden, dvs. som underlag för inkomstförlusten,⁹³ (och därmed ett beviskrav om sannolikt) eller till sambandsbedömningen, dvs. som koppling till den initiala personskadan, (och därmed ett krav om klart mer sannolikt). Snarast har man med sambandsbedömningen att göra; skillnaden torde dock bli ytterst marginell.

Ett och samma sakförhållande (fakta) kan ha betydelse för olika rekvisit vid bestämmande av skadestånd för personskada; något som talar för ett *enhetligt beviskrav*. Om ett lindrat beviskrav inte gäller för samtliga (svårbevisade) skadeeffekter innebär det t.ex. att ett krav om *styrkt* bevisuppgift gäller för visande av den medicinska skadan när t.ex. menersättning bestäms; en något märklig situation sett till ovan.⁹⁴ Inom stora delar av personskaderätten gäller generellt ett sänkt beviskrav, uttryckt som övervägande sannolikt eller övervägande skäl.⁹⁵ Att i enskilda delar upprätthålla ett högre beviskrav vid bestämmande av ersättningen framstår inkonsekvent. Ovanstående visar att det dessutom blir komplicerat och svårbegripligt. Det tycks väl motiverat att se ett lindrat beviskrav, motsvarande *övervägande sannolikt*, som generellt beviskrav för personskaderätten.⁹⁶ Skyddsintresset bör vara detsamma vid alla personskador. Inom socialförsäkringen gäller som utgångspunkt ett beviskrav om sannolikt.⁹⁷ Det faktum att personskadorna "vandrar" mellan ersättningsordningarna stärker ytterligare motiven för ett mer enhetligt beviskrav. Att beviskraven inte ställs allt för högt inom personskaderätten harmoniserar dessutom med de särskilda trygghetshän-

⁹¹ Det handlar här om skadans *omfattning* och *varaktighet*, vilket av erfarenhet leder till bevisproblem.

⁹² Se bl.a. Kleineman, Jan, och Schönning, Ola, Ökad användning av schabloner i personskaderegleringen – ett förslag, Rapport till Whiplashkommissionen, 2005, s. 11 ff.

⁹³ Som tidigare framhållits omfattar restinkomstförmågan dessutom även rättsliga värderingar, t.ex. utifrån arbetskravet, jfr 5 kap. 1 § 2 st. skadeståndslagen.

⁹⁴ Jfr vidare exempelvis den svårdragna skillnaden mellan förhållanden som rör den skadades mottaglighet för skada (befintligt skick) och sådana som betraktas som konkurrerande skadeorsaker.

⁹⁵ Jfr kravet om övervägande skäl vid arbetsskada, se 39 kap. 3 § socialförsäkringsbalken och § 3 TFA, samt kravet om övervägande sannolikhet vid patientskada, se 6 § patientskadelagen (1996:799). Se vidare om saken Carlsson, Arbetsskada s. 245, 441 ff., 457 ff. och 466 f. och densamma, Psykiska arbetsskador – ingen regel utan undantag, inget undantag utan regel, Festskrift till Göran Millqvist, 2018, s. 195.

⁹⁶ Jfr arbetsskaderätten där utvecklingen lett till vad som får uppfattas som ett enhetligt beviskrav för samtliga rekvisit, se a.a. noten ovan.

⁹⁷ Se bl.a. Carlsson, Arbetsskada s. 437 f. och 481 ff. och Diesen, Christian, och Lagerqvist Veloz Roca, Annika, Bevisprövning i förvaltningsmål, Bevis 7, 2003, s. 101 f.

syn som är förknippade med sådana skador liksom med de allmänna bevisvårigheter som belastar sådana processer.⁹⁸ Det torde ligga på domstolarna att i rättspraxis ta ställning i frågan.

I linje med motiven bakom omprövningsreglerna bör endast mycket klara fall leda till en sänkning av skadeståndet. Underlaget för en sådan bedömning bör med andra ord vara robust. I sist hand är det, som nämnts, möjligt att väga in de trygghetsaspekter som är förknippade med personskaderätten för att värdera inverkan av en förändring i linje med motiven; vilka rättsliga krav kan man ställa på ett samband (på skadesidan) för att lägga det till grund för en sänkning av ersättningen? *En rättslig värdering*.⁹⁹ Som framgått involverar restinkomstförmågan redan i sig en rad rättsliga värderingar utifrån den skadades personliga förhållanden.

3.3.4 Regeländringar i samordningsförmåner

Ändringar i *socialförsäkringens regelverk* (systemimmanenta faktorer) som när en samordningsförmån genom en lagändring sänks eller tvärtom höjs framstår i omprövningshänseende relativt enkelt att hantera.¹⁰⁰ Sänks en sådan förmån uppstår en motsvarande brist i skadeståndersättningen till den skadade, såvida inte sänkningen kompenseras genom en ändring av en annan samordningsförmån. Uppfyller bristen väsentlighetskriteriet, dvs. leder till en skillnad om minst tio procent i förhållande till den tidigare samlade ersättningen, är den skadade berättigad till omprövning av skadeståndet i syfte att fylla bristen.¹⁰¹

För den händelse att samordningsförmåner tvärtom höjs uppstår en motsvarande *överkompensation* för den skadade. Lagändringar av detta slag torde vara allmänt kända och i varje fall när skadeståndet betalas av ett försäkringsbolag torde bolaget ha intresse av att omreglera alla berörda skadefall. Det faktum att en omprövning endast undantagsvis ska ske till den skadades nackdel gör sig inte gällande på samma sätt när den skadade

⁹⁸ Se vidare Carlsson, *Arbetskada* s. 36 f., 96 ff., 441 ff., 457 ff. och 466 f. samt vidare kap. 9.

⁹⁹ Rättsliga värderingar av orsakssamband förekommer allmänt inom skadeståndsrätten, inte minst genom *adekvanskravet*, men även när ställning ska tas till den skadades mottaglighet för skada eller till samverkande och konkurrerande orsaker. I NJA 2009 s. 104 (som rörde s.k. successiva skadeorsaker, dvs. en form av orsakskonkurrens) hänvisade Högsta domstolen, så som nämnts, till *mer praktiska överväganden och rimlighetsresonemang*, se Carlsson, *Skadeståndsrättslig sambandsvärdering*, JT 2009–10, s. 260 ff. samt vidare densamma, *Arbetskada* kap. 7–8.

¹⁰⁰ När socialförsäkringsförmåner ändras i höjande eller sänkande riktning kan det påverka redan utgående ersättningar. Däremot torde det vara mer ovanligt att avtalsreglerad försäkringsersättning ändras, på grund av partsuppgörelser på arbetsmarknaden, med hänsyn till redan utgående förmåner; jfr allmänna avtalsrättsliga principer.

¹⁰¹ Se NJA 2008 s. 1217 I och II.

överkompenseras. En sådan i reda pengar räknad överkompensation kan inte jämföras med att förlora en tidigare rätt till skadestånd upp till full ersättning (restitutionsprincipen), med de ofta komplicerade bevis- och värderingsfrågor som följer.¹⁰² Såväl lagmotiven som rimlighetshänsyn talar för att omprövning kan göras för att korrigera en sådan överkompensation, om väsentlighetskravet är uppfyllt.¹⁰³ Justeringen torde i de flesta fall förhållandevis enkelt ske genom en omräkning av utgående belopp.

Förändringar i en samordningsförmån som underlag för omprövning kräver att förmånen utges i anledning av skadan – i annat fall bör samordning dock inte ha skett.¹⁰⁴ Vissa förändringar kan fångas upp samordningsförmånerna emellan, varför de inte nödvändigtvis får ekonomiska konsekvenser i förhållande till vad som motsvarar full skadeståndersättning.¹⁰⁵

¹⁰² Jfr tillika, Strömbäck, Erland, rättsutlåtande i "Truckolyckan".

¹⁰³ I förarbetena framhålls att personskadereglerna vilar på grundsatsen om full ersättning. Däremot finns det inte någon anledning att den skadade ska erhålla mer än full ersättning. "Vid skadeståndets bestämmande bör alltså användas principer som leder till vare sig över- eller underkompensation", prop. 1975:12 s. 100 f.

¹⁰⁴ Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 5:5.8 och 5:3.5. Däremot menar Strömbäck, a.a. 5:5.9, att enbart en nivåförändring, föranledd exempelvis av en mera generös ersättningspraxis, inte lär kunna åberopas som omprövningsgrund. Se även prop. 1975:12 s. 116 f. och 170 f. och prop. 2000/01:68 s. 38 f. och 72 f. Om en omprövning väl sker får dock saken bedömas utifrån gällande praxis.

¹⁰⁵ Avslutningsvis vill jag rikta mig till festföremålet för denna skrift. *Jan Kleineman* var tillsammans med Bertil Bengtsson handledare för mitt doktorandprojekt och utan dessa båda herrar hade avhandlingen aldrig sett dagens ljus; jag är dem båda evigt tacksam. Jan har inspirerat flera generationer av unga rättsvetenskapare och byggt upp en unik forskarmiljö vid Stockholm Centre for Commercial Law, som det är en ynnest att vara del av.

